

Heriotzaren 25 urtegarrenean

Orixe-ren inguruko garai-giroaz

Joxe Azurmendi

Abuztuaren 9an hogeitabost urte egitera doa, Orixe Añorgan hil zela. *In memoriam* gogoetatxo bat zor diogu.

Orixek lan asko eta oso diferenteak egin zituen, eta oso giro zail batean egin zuen lan. Giro horretaz egin nahi nuke gaur ohar-pare bat, Maisuaren omenez, haren obrarentzat ere argigarri izan daitekeelakoan.

Literaturari ematen zitzaion inportantzia (1), eta, euskara kultur mailara jasotzeko, autore greko-latinoei aitortzen zitzaaien eredutasuna (2), aipatuko ditut. Irakurleak ezaguntzat joko ditut: Kortazar, J., *Gerra aurreko giro literarioa* (JAKIN 29, 1983, 6-15) eta *Lauaxetaren olerkigintzaren ardatzak* (JAKIN 36, 1985, 79-98); Otegi, L., *Aitzolen proiektu kulturalaz* (JAKIN 29, 1983, 18-25).

Borroka- eta Pizkunde-giro bat

Ezaguna da, euskararen aldeko borroka, belaunaldi bakoitzean edo, uhin batzuren araberatsu desarroilatzen dela, xede eta bultzada jakinekin: batasunaren bultzada, ikastolen bultzada,

kantariena, etab. Bultzada guztiok, motibazio eta azken helburu ezagunetako mugimendu baten barruan mugitzen dira (euskara «salbatzeko» izaten da azken finean).

Autore bat posiziona daiteke propio eta espreski mugimendu horretatik aparte; adibidez, horrelako mugimendu batek nahitaez dituen menpekotasunak (beraz, klitxeak, etab.) onartu nahi ez dituelako. Fenomeno hau seguruenik oso berria da gure artean. Edo, tradizionalki gertatzenago zen moduan, posiziona daiteke propio eta espreski mugimendu horren barruan, nahiz eta gero inplikazio guzti-guztiak ez onartu (politikoak, adibidez), Orixeren kasua den bezala. Orixe bere garaiko bultzaden barne-muin muinenean aurkitzen dugu oso-osoki, lankide eta bultzagile, morroi eta Maisu, bere garaiaren egile eta garai-giroaren agertzaille, horregatixe «la figura más representativa de un período de las letras vascas que dura todavía hoy» (L. Michelena, 1960).

Garaiko giro txarraz ez naiz luzatuko. 1915 aldera hasten da Orixe (poesia) idazten: krisi pertsonal gorrian dabil bera. Abertzaletasunaren oldarraz ere ez naiz mintzatuko, aski ezaguna bait da: zer duda, halere, bera dela, garai honetako literatura sozialki kokatzeko, daturik inportanteena. Oraindik oraingoz euskal letra urrietan *Eskualduna* (1887) dago, *Euskal Erria* (1880-1918), *RIEV* (1907), *Euskal Esnalea* (1908-1918), *Euskal Erriaren alde* (1911-1931). Donostiako teatroa. Txomin Agirrereren nobela, Azkueren Hiztegia. Arriandiaga'tar Imanolen antzeko joerak ari dira indartzen, halere, euskaltzaleen (abertzaleen) artean. Eusko Ikaskuntza, Euskaltzaindia oraindik ez dira sortu. Mundu-gerra orduantxe bukatu da, sozial-politikoki oso giro nahasia dago Europar. Estatu espainolean 17ko greba orokorra eta Armadaren interbentzioa, Errepublikaren eragozteko, jadanik sumatzen dira horizontean; 21ean Dato Presidentearen asesinatoa, Afrikako gerra; 1923-1930 Primo de Riveraren diktadura. Honez gero, jesuitetatik atera eta, Orixe euskal kulturaren munduan murgildu da Bilbon.

Unamuno. Garai honetako euskaltzaleen grina ulertzeko, beste datu inportante bat, orain «el vasco universal» esaten dioten horren erasoak izango dira. Euskararen gainbehera, Salamancako Errektoreak baino lehen, makina bat jendek aipatua, kantatua, negartua, salatua, protestatua, bultzatua edo kontrarrestatua zegoen. Franco literatura zuen arazoak. Eta arrazoiak, Foruen galera, maketoen inbasioa, euskaldunen beren axolagabezia, etab. ematen ziren behin eta berriro eta beti. Una-

munok, ordea, egiazko arrazoia euskararen beraren intrintsekoa zela, botako zuen, euskararen ezaintasunaren arrazoiari eta destainari («lengua de aldeanos»), akademiko jakintsuaren eta Errektorearen itzala emanez, ondorengo euskaltzale guztiak larrituko bait zituen erronka horrekin: euskara galtzen ari bada, mundu modernoan bizitzeko gauza ez delako, da; erremedio gabe hil egin beharko du eta euskotarroi, lehenbailehen tresna sastar hori abandonatzea, komeni zaigu. Euskararen aberastasuntzat jo ohi zirenak berak —aditza, etab.— egiaz ez dituzu atzerapenaren seinaleak besterik. Hizkuntza moderno «analitiko» zaluen aldean, euskara zaharra, zaharkilo elbarri hutsa da. Berez da mintzaira antigoaileko errebes, moldakaitza, gauzaeztana kontzeptu berriak adierazteko, erkin pobrea bere xahartasunean, bizitza modernoko gorabeherak azaltzeko kirrinkari, zurrundua. Bizi-legez ari da hiltzen, ez sintaxi egokirik eta ez lexiko baliagarriarik bait du gaur egungo kultura prestuki espresatu ahal izateko. Are, «euskal» kultura edo zibilizaziorik egon ere funtsean ez dago, jatorrik: zibilizazioa erromatarrek ekarri zuten hona, haien aurretik hemen ez zegoen piztikeria baino. Euskara, ez bakarrik ez da, baina bilakatu ere inoiz ezingo da bilakatu mintzaira kulto, kultur hizkuntza modernoan sustrai latinoan parterik ez duenez gero. Horrela, beharrezko terminologia tekniko ez dauka latinetik hartzerik, eta bere baitatik euskal hitz «garbiak» asmatuz («terminachos»), euskara «volapuk artificial» eta «jerga» ulertezin bihurtzen da, heriotza, ebitatu ordez, azkartuz. Ez dauka soluziorik.

Ikus daitekeenez, progreso historikoak zoko-bazterrean utzi omen dituen herrien Engels-en teoriaren antzera. (Eta, bidena-bar oharterazteko: «garbizale»ekin kointzidituz, euskararen ezinari buruz terminologia teknikoan greko-latinez baliatzeko). Unamunoren eskandalo handia 1901eko Lore-Jokoetan sortu zen Bilbon (Arana Goirik *Euzkadi*-n protestatuz). Hurrengo urtean kargara itzuli zen berrito, «La Cuestión del Vasconce» artikuluaekin, bere eritziak arrazoituz eta sendotuz. Zartada honek euskaltzaleei eragin zien aztoramendu eta larriaren aztarrenak, handik aurrerako literatura guztian erruz nabaritzen dira, prosan zein poesian, gerraosteko geure belaunaldian ondotxo sartu eta gero arte. Gogora Lizardiren *Eusko-bidaztiarena*, eskaintzarekin, «Unamuno'tar Mikel, jaun argiari, gure ausardi gorriaz yabetu dedin». Berdin Urkixo bera, bere modura (*RIEV*, 1920), Goikoetxea eta Arriandiaga (*Euzkera*, 1933), Goti (*Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos*, 1952), S. Mitxeleña (*Unamuno ta Abendats*, 1958), M. de Ugalde (*Unamuno y el*

vascuence, 1966), etc. Zeharka, berriz, L. de Eleizalde (*Cuatro Conferencias*, 1919), eta bete mila. Lauaxetak euskal poesiari *Bide barridak* urratu izanik, euskara egokitu izana, goratuko dio Lizardik, «a las altas ideas cuya expresión creen monopolizar las lenguas llamadas cultas» (*Euzkadi*, 1931).

Unamunoren *affaire* hau, ba, kontutan hartu beharko da, mendearen lehen parte osoko euskaltzaleen suminak eta enpeinuak, planteamenduak ulertzeko, gure kasuan Orixerenak.

Literaturaren bidetik: poesia

Euskara indarberritu nahi da, eta literatura nahi da landu, eremu guztietara zabaldu. Ikus Lourdes Otegi, aipatu artikulua.

Entre nosotros hay que situar en el último decenio del siglo pasado las primeras señales manifiestas de la aparición de un espíritu nuevo —prefigurado ya en unos cuantos precursores— que habían de transformar en muchos aspectos las características de la literatura. Ya no es la poesía el único género cultivado desinteresadamente; desaparece el antiguo predominio de las obras de edificación y formación religiosa, aunque desde luego el fondo de todo lo que se escribe sigue siendo estrictamente católico; se trata con empeño de buscar a la lengua nuevos campos de manifestación, de cultivar los que estaban sin cultivo y por consiguiente es cada vez mayor el número de traducciones de obras profanas consideradas como modelos (L. Michelena, *Hist. de la LV*, 1960).

Geroago, itzulpenekin euskal literatura eta euskara bera jasotzeko enpeinuari, Mitxelenak izango du zer objektatu: «(...) ez diote itzulpenek ematen literatura bati bere maila, berezko obrek baizik» (*Egan*, 1960). *Pott Banda*-k, aldiz, orainago, berriro itzulpenetan ikusiko du irtenbidea: «itzulpenak, hor dago ka-koa»... Berdin, euskara indartzeko hain zuten literatura indartzeari, Krutwig-ek euskara tekniko eta zientifikoaren beharra kontrajarriko dio: «Okzitaniako hizkuntza kultur modernoaren hizkuntza bat denz iujatzeko Mistralek baino gehiago teknikalariek eta natur-iakintzalariek egin dezakete» (*Egan*, 1962). Orain badirudi berriro literaturatik eman diola... Dena behar denean, ez da erraza jakiten zer den beharrago.

Gerra aurreko haiek, literatura eta, literaturaren barruan, batez ere poesia landu nahi zuten (euskara jasotzeko). Hainbat lekuko dago. Ikus, hasteko, Aitzolen hitzak in *Eusko Olerkiak*,

1930, hitzaurrean («Orra or bide bakarra. Euskera piztutzea nai izanik, eusko-olertia zabaldu. Olerkariak goratu, txalotu eta indartu bear, euskera eder-sendoa nai badegu»). Urte bereko Lizardiren Arrasateko hitzaldian, *Euskaltzaleak* erakundeak zer egiten duen, azaltzen zaigu: besteak beste, poesia bultzatzen duela, «euskerazko Poesia edo Euskal-Olertiari egoak luzatuz, *Olerkariak berotu izan baitute erria bizkunde guzietan*» (*Itz-Lauz*, 1972, 134). Hainbat osokiago, Autore berak eta ideia berberak, Errenteriako «Olerti Jaia» zela eta Aitzoli eskaintzen zion gogoeta batean:

Olerkaria deritzan gizatxoro ori gabetanik, ezta ezagun izan erri-pizkunderik, ez-ta erri-elerti-betetasunik. Aberrialdeko gogo-gudari-sailletan olerkaria beti da leen-oñean. Ta beroni zor zaizka, gogo lurgioen irriek gora-beera, gudate orietarik gurenda ozenenak.

Batez ere, eleen apaintze ta gaizkakundeari buruz, olerkariari ez bezakio iñork ken oro-aal bezelako bat.

Ezagun (diran, ala izan diran) elerti aipatu askoek bitxirik obereintzakotzat olerkari gorenen bat darakuste: David, Homero, Virgili, Dante, Camoëns, e.a. Ele-berbizkundeei buruz, berriz, Mistral'ek ongi (ta gaurki) darakus gizon ale baten esku naroak zer dezaken, asabaen mintzoa eriotzarengandik begiratzeko (aip. lib., 35; ik. 62 or. ere Mistralen aipamena).

(Ohar bekio, testu honetan, Homero, Virgilio, Dante, Camoëns, Mistralen aipamenari, gerotxoago puntu horrek enplegatuko bait gaitu).

Lauaxetaren kasuan ere, neri gauza garbia eta ukaezina iruditzen zait, haren poesigintzaren azpian dagoen oinarri-oinarrizko motibazio abertzalea, hizkuntza landuzalarena. *Bide Barrijak* argitara eman zuelarik (1931), «eztot gixonakaitik egin, aitortzen zuen, Aberrijagaitik baño. Olerkari nazala agertutuari enago, izkuntza onetan be gogai batzuk azaldu daikeguzala erakustuari bai, ostera» (Unamuno!). Eta: «Olerkarija barik Jeltzale benetakua nazala entzutiak, atseginduko nau. Euskeraz idazten dot, Aberrijaren izkuntza dalako». *Arrats-beran*, «Aurre-Itza»n (1935), ostera: «Elerti-zale nazan onek ziarkeri ta pirtxilleritzat daukodaz olerkijok. Maisialarijak esango dabez esatekuak! Baña ele lander baten seme jayo nintzan ezkeru bertso nîmiño oneik, be, argitara datorz». Eta 35 berean honela ziotsan Jautarkoli *Euzkadi*-n: «Alperkerirako sortua nauzu ta olerkirik eneuke egingo, baña izkuntza gaxo oni lagundu bear yakola barnean sartu yat eta ekiñari nagokio».

Hamabost urte geroago, gerraostean, belaunaldi bereko beste autore bat, Andima, honelaxe ari zitzaigun oraindik: «Izkuntza oro, berpiztaroan, olerkariz agertzen zaizkigu. Gurearen lañoak ere, olerkariak euren kanta zoragarritz urratu zituzten. Lehen Arana Goiri bera. Ordurarte, bertsolari ugari bai, benetako olerkaririk ordea gutxi, Elizanburu, Arrese-Beitia edo besteren bat izan ezik...» Eta Lizardi, Orixe, etab. goratu ondoren, jarraitzen zuen: «Euskera, olerkariari zor, arranditsu eta nausikiro zioan oler-ti-bideak barna, mundu zabalean bere burua erakustera. Olerkariak euskera azkartu ziguten eta zenbait gai azaltzeko mintzul zegokigun izkuntza [Unamuno berriro!] gaur egunean zailu eta egalari edonun ibili diteke» (*Euzko Gogo*a, 1950).

Esaten bait zuen Aitzolek, esan, belaunaldi baten pentsamen-dua bilduz:

Olerki oparo ugaritsu gabe euskera ez da ernaituko, inungo izkerarik poesi-neurtitzik gabe garatu eta sendotu ez dan bezela. Ele apain, bigun, biurri, irudiz errez, adiz sakona, idazle lumetatik arin, aizetsu eta leun ixurtzeko euskerari beste biderik ez dago-kio. Izkera-langile bearrenetakoak, olerkariak dira. Oiek ele gogor eta gordiña, olaetan burni gorria meetzen duten eran, bizkortu eta gozotzen dute; oiek irudi biziz, asmaketa zorrotzez, eta amets-ereduz aberastuzten dute; oiek itz joskera berri-arriarriak sumatzen dituzte. Idazleak aisago eta errezago ibilli ditezen, olerkariak, erdikaldi nekeak igarota, buru-auste gorriak ikusita, izkeraren bide zabalak idikitzen dituzte. Izkera guzien larraldeetan sasi eta larrak garbitu dituztenak, soroetan azia lendabizi erein dute-nak, olerkariak izan dira (*Eusko-Olerkiak*, 1930).

Pizkunde-literatura-poesia: lotu-lotuta ikusten dira, beraz. (Apunte batzu eskaini nahi ditut, ez lan xehe bat egin: ez naiz, ba, aipuz-aipu gehiegi luzatuko).

Epos nazional baten ametsa

Munduko literaturaz gauza handirik jakin gabe ere, izenen bat-zu edozeinek ezagutzen ditu: literatura grekotik Homero, latinotik Virgilio, italianotik Dante, espainoletik Cervantes, ingele-setik Shakespeare... A, ia! Eta horietako asko ez al dira epopeia nazionalen autoreak? Ez al du nazio bakoitzak, literatura handi bakoitzak, bere epos nazionala izaten? Italiak Dante, Portugalek Camoens, Kataluniak Verdaguer...

Euskarari aintza eta ospea poesiak eman behar bazion, errazen pentsatzea, ezerk baino gehiago epos nazional handi batek emango ziola. Mistral Nobel Sariaren adibidea zegoen. Ezerk egitekotan, epos nazional batek altxa zezakeen euskara munduko beste literatura handien parera.

(Bestela ere, nazio batek bere handitasun kunpliturako epos nazional bat behar dūela, erraz pentsatu izan dena da nonbait: Milton, Voltaire, etáb., anitz adibide dago, Virgilio bera azken batean).

Epos nazionalen miresmen honek bere fruitua eman du gero: G. Barandiaranek Homero itzuli du; Frantzisko Etxeberriak, Andimak eta Onaindiak Virgilio; Onaindiak Dante halaber (eta, orain jakin dugunez, Arestik ere bai). Orixek berak Mistral-en *Mireio* itzuli zuen, dirudienez Lauaxetak eraginda («El malgrado Urquiaga —Lauaxeta— me lo puso encima de mi mesa para que lo tradujese», *Prólogo a la versión castellana de Euskaldunak*).

Euskal giroa puri-purian zegoen, laster etorri behar zuen poeta, edo poema, nazionalaren zain, euskararen goragarri. Artxiezagunak dira Lizardiren esperantza beti aipatuak:

Eder aunagu, mintzo joria
eder, benetan, garoz jantzia:
larre-loretik eztia,
basotik euskal mamia,
laster sortzen âl duk, Olerkaria!

Ta, ala Jaunaren gogo baledi
nik gogo dudan bezin gartsuki,
euskotar azal ta mami,
gure erriaren olerki
garaia, norbaitek lenbait-lên begi!

(Erdal itzulpenean: «surja cuanto antes quien haga... el poema cumbre de nuestro pueblo»).

1930 aldera ematen du, luzarorako lanean ari direla, geroagorako bezala ikusten dela oraindik poesia zinez handiaren garaia. Bitartean bideak prestatzen edo ari direla. Honelatsu espresatzen dira behintzat bai Aitzol, bai Lizardi.

Batek baño geiagok esan izan du euskera gaizka litzakela, orrelako olerkari [Homero, Virgilio, Dante, Mistral bezalako] bat luken egunetik. Baña, oar bati gatzikion: olerkari guren oiek eztria

bakar soillean azten, gure Aizkorri zelai uts-utsetik bulartu ez-antzo; beti ditute olerkari zeeagoak aitzindari ta laguntzat; beti, bil-aldean, muño ta mendixka sail bat. Txikion giro-berotzea ga-be, sortzerik bai al lukete aundiak?

Ta gu, euskoak, ete-gaude olerkari gurena eldu-giroan? Ezetz uste det. Baña bai, etorriko dala, txikien olermenari su eman ezkeru. Nork daki yaioa eztegun? Nork, gure semetxoen artean ez al dagon buruño maite bat, urteak zear ez-ilkorren dirditz-us-taiak bil-bearra?

Garau eze ori, bada, bear-garaiez goza ta ondu dedin, euskel-olermena irakin-araz dezagun, ta oler-zaletu-araz dezagun erria (Lizardi, 1930).

Arrazoi berdintsuak azaltzen ditu Aitzolek urte haietan: «Rapsodak zeritzaioten bertsolariak, aspaldiko greziera edertu zuten, Homero olerkari ospetsuenari argi egiñaz (...). Sizilia eta Toskanako bertsolariak italiara inork baño len orraztu zuten, Danteri bidea erreztuaz. Prantzi eta Probentza aldeetan, batez ere, trobadore bertsolariak gerozko olerkarien guraso bezela ezagutu bear lirake...»

Testu harrigarri honek (berez luzeagoa da), bertsolariak poesia handiaren atari izan litezkeela, poesia nazional handia noizpait bertsolaritzaren ildotik, bertsolariak prestaturiko bide-tik sortuko zaigula, iradoki nahi ote du? Guztiz esanahitsua, Lekuonaren azalpen bat iruditzen zait, alde honetatik. «Métrica Vasca» Gasteizko hitzaldian jaulki zizun, — eta 1918koa da!

Hoy, gracias a Dios, podemos decir que nos hallamos en pleno período de ebullición. Mucho es todavía lo que nos queda por hacer: nos falta todavía el Dante, el Mistral, el Verdaguer [begira!], nos falta el genio, que con los sillares reunidos vaya levantando y dé gloriosa cima al edificio; pero el genio no se hará esperar, su germen vive y palpita en el seno de esta evolución, que lo va fomentando, porque como dice Balmes, los genios no son los que hacen la evolución, son ellos más bien su fruto, su producto, el verbo que fija su expresión definitiva.

Pero mientras llega el genio, que ha de traer el día esplendoroso, el desarrollo pleno y completo, *etab.*

Lekuonaren bigarren interbentzio publiko garrantzizkoan bertsolaritzari buruz, Bergaran eta 1930ean, espreski azaltzen digu bere gogoia: herri-poesia eta bertsolarien bertsoak egon litezke «plagados de erderismos» («léxico desatinadamente bárbaro en que canta su inspiración» esango du), izan litezke inkulto trauskil hutsak («la ramplonería de la mayor parte de los conceptos que

vierte el poeta aldeano en sus versos»), baina eredu poetiko bikainak dira, ezin orijinalagoak (berekiak, esango zukeen Orixek) eta geure-geureak. Euskal poesian «modernismoak» orduantxe bizitu nahi zuen mementu justuan, Lekuonak ausardia izan zuen, poesia berriari herri-poesiaren eredua proposatzeko, dei eginez «a nuestros noveles poetas, para que en sus afanes poéticos volvieran la vista al modelo popular, que quizás sea lo único nuestro capaz de interesar en el mercado poético actual, que hastiado de ciertos moldes gastados, vuelve la vista a las formas primitivas».

Euskararen lotsa eta konplexu ikara hauetan, itxaropen- eta asmo-giro honetan, situatzen da *Euskaldunak*, euskal poema nazionala. 1930/1931 inguru horretan, gogoeta intentso bat egin da nonbait euskaltzaleen artean, euskararen ohoreak behar zizun poesiari buruz, denek amets egiten zuten poema nazionalaz bereziki. Olerki-Jaien arrakastak edo (30ean Lauaxeta irabazle, 31n Lizardi), Lekuonak erakusten zuen «el genio popular» horren presentzia hurbila deskubritzeak edo, zerbaitek behintzat pentsarazi bide zuen, poema nazional handia edukitzeko, ez zegoela geroari («jeinuaren etorrerari») itxaron beharrik, orduantxe eta berton posible zela. Jeinua bizi zen, herrian zegoen bizi-bizirik. Jadanik posibilitatea ikusten zen, ikusten zen modua ere, «gure erriaren olerki garaia» lortzeko, euskotar azal eta mami. «Esperando que un gran poema escrito en euskera y de auténticas características nacionales elevaría en la consideración de todos el prestigio de nuestra lengua [Aitzol] confió a Orixe la realización de la obra» (Lekuonaren deklarazioak, in Ibarzabal, E., *50 Años de Nacionalismo Vasco*, 1978). Orixeren «Ikasientzako» hitzaurrea begiratzen baduzu, 1935ekoa, izpiritu honen islada garbia ikusiko duzu.

Sekulako esperantzak ipini ziren poema honetan. «Beteak bete, honek eman behar zigun, aurki jakin genduenez, euskaldun umezurtzok ez gendun poema nagusia»,... «lehen eta oraingo Euskal Herriaren ispilu garbia» (K. Mitxelena, in VV. *Omenaldi*, Atarikoa). Oraindik arras bukatu gabe zegoen, garaitzapen osoa aldarrikatzen zuten, ikusia zutenek. Ibar-ek, adibidez, «quisiera comunicar a otros nuestra persuasión de que, una vez dueño el renacimiento vasco de este resorte, tiene ya en su mano *la clave de nuestra civilización* y, con ella, *la suerte futura de nuestra nacionalidad* (*Genio y Lengua*, 1935-1936).

Poemak, beharbada, ez du hainbeste ematen. Ematen du be-
rea, halere:

Euskal literaturak azkeneko urte hauetan miragarritzko lana burutu du Orixeren bitartez. Ezin sinetsizkoa da gozogabeko urteotan eman digun euskal bizitzaren irudi garbia. Gure aldiko haize-
erauntsiek urriki gabe astindu badute ere, geroak lur gainetik osoro urra badeza ere, hor daukagu ez atzoko, ez gaurko, ez biharko, bai ordea betiko, «sub quadam aeternitatis specie», Jainkoaren begi maitakorretan betidanik egon daitekeen bezalaxe. Eta hor daukagu betiko, batez ere, eusko arima jatorra, sinesmen sendoa, Jaunaren sabel beroan zalantzarik gabe etzana.

Egiteko hori egina dago, beraz. Lehengoan badirau edo haizeak badarama, ezin-urratuzko aztarrena utzi du betiko. Eta oraindik ere, Jauna lagun, agiriagorik utziko du, Orixek bere-bere duen beste poema hori argitara eman dezanean (K. Mitxelena, 1951).

Beste bidea: greko-latinoen goratasuna

Unamunok esandakoaren kontra (Unamuno ez zen, eta ez da, noski, hala-moduzko usteak agertu izan dituen bakarra) erakutsi beharra zegoen praxian, euskarak ez daukala hizkuntza moderno eta kultoa izateko inolako eragozpenik. Egiteko hau, literatura greko-latinoak eredutzat hartuz, burutu nahi izan zen.

«Beste» bide bezala berezitu dut, baina laster ikusiko da, epos nazionalaren hain bestelakorik ez dela funtsean: prestigio-arazoa da beti.

Jesuitak izan dira hemen gailendu zaizkigunak: Estefania, Olabide, Orixe, Lauaxeta, Zaitegi, Andima Ibinagabeitia, Frantzisko Etxeberria, Gaizka Barandiaran (jesuitak, edo jesuitetan ikasiak, alegia). Platon, Sofokle, Euripide, Homero, Virgilio, Ovidio, San Agustin-en itzulpenak zor dizkiegu, Biblia aparte. Bultzada hau, ordea, biziki zabaldu zen eta klasiko greko-latinoen hainbat itzulpen gehiago eragin du: Eskilo, Zizeron eta Plinio (Bingen Amezaga), Esopo, Fedro, Martial, San Agustin (Joan Angel Etxebarria), Horati (S. Onaindia), etab. Itzulpenok euskara bera landu, aberastu behar zuten, alde batetik; baina baita euskararen gaitasuna erakutsi ere, edozer gauza edozein hizkuntzak bezain egoki eta txairo, eta «garbi», adierazteko. Olabide edo Gaizka Barandiaran, esaterako, majo ahalegindu baziren, Orixeren *Aitorkizunak* da seguruenik demostraziorik distirantena. «Bestenaz, artzaien eta ikazkiñen mintzaera onek ez ote dio ondo-samarretik iarraitzen, Latium'go nekazarienari ez-ezen latin landuari ere?», harro zitekeen Orixe apal-apalki.

Zergatik, ordea, grekoaren eta latinaren inportantzia hori? Ernazimenduaz geroko guztian dagoen problema da. Latin «uni-bertsala»ren tokian hizkuntza moderno herritarren erabilera hasi zenean (italiera, espainola, frantsesa), horien baliapena justifikatu egin behar izaten zen. Hizkuntza kotsakratu, errespetagarriak hebraiera, grekoa eta latina ziren («Y por esto dicen todos, que las lenguas Hebrea, Griega, y Latina son de más perfección», Villalón-ek). Beraz, hizkuntza herritarrak horiek baino ez zirela gutxiago, demostratu behar zen. Horretan saiatu izan dira hizkuntza guztien apologistak, gure Larramendi eta salbuespen izan gabe. Laburki esateko: «Guztietan hoberena, nobleena, garbiena eta aberatsena norbere hizkuntza dela (batentzat gaztelania izango da, bestearentzat frantsesa) eta, latinarenak ezezik (denak bait dira latinkumeak), grekoaren dohain eta abantaila guztiak ere badituela, frogatzea da kontua. Hau da, kultur hizkuntza bezala ordurarte nagusi zirenen lekuan, norberarena altxatzea nagusi eta erregina. Latin eta grekoarekiko erreferentzia hori obligatua zen, ez dugu ahanztiko humanismoaren erdian gabiltzala» (Intxausti, J., *Euskal Herria*, II, 1985).

Zerbait harritzekoa bada ere, horrelaxe planteatu zuten berriro gure XX. mendeko apologista hauek. Formazio klasiko oneko jendea zen, hizkuntza eta literatura greko-latinoen ezagutzaile pijoa, miresle xoratua (txit irakurgarria da, alde honetatik, Zaitegiren «Urkiaga ta biok», in: Lauaxeta, *Olerkiak*, 1974, Sarrera bezala). Humanismoaren eta munduko literaturaren erpina giza historian klasikoei eritzirik, haiekin neurtu nahi izan zuten euskara. Honela zioen Zaitegik: «Badakit Platon itzez-itze euskeraraztea lan gaitza dena, baina, lan ongarria, nik uste, euskerarentzat (...) Eladera izkera oparoa ta landua baita, ta Elade zaarreko idazleak gorengoenak» (*Gorgia*, 1977). Berriro: «Sartzaldeko Europa-ko literaturarik gorengoena Elade zaarrekoa da oraindik ere, neretzat beinik-bein»; «Literatura ikasiaren sustrai eta oinarriak Elade-koak eta Erroma-koak izan dira, gure aldeko errientzat ere» (Ib.). S. Onaindiak orobat: «Grezia dogula, autortu bear, beren-beregiko kultura baten jabe, beste enderri guztien aurretik: mamin ezilkorra barneratu eutson bere izkuntzari, eder ta garbal beste oroen gainez jasorik: giar ta indartsu, lenen erri-arnasaz adoretua ta, gero enparau literaturen ama lez goi-goi jarria» (*Gure Bertsolariak*, 1964).

(Zaitegiren aitorten batzutan, klasiko grekoekin enplegatzearen arrazoiak askoz akzidentalagoa dirudi: «klasikoetan genuen oinarri sendoa aprobetxatu nahian», «bearrak ortaratuta», etab.,

ik. Velez de Mendizabal, J., *Iokin Zaitegi*, 1981. Arrazoi sendoa-goak bazeudela, suposa genezake, barnagoan).

Klasiko-zaleon ahalegin bortitz hori ez zen mugatu itzulpenetara. Krezio librean ere klasikoen erara jokatu nahi izan zuten; eredutzat klasikoak hartuta, hain zuzen. «Orati'ren lagun naukozu», azaltzen zuen Lauaxetak (*Bide Barrijak*, 1931), eta hurrengo batean halaber: «Elade edo erromarren arauz egiñak diran olerki oneikaz idaztiñoa argitaratuko dau egilleak» (*Yakintza*, 1935). Lauaxetak, neretzat harrigarri, «la danza helénica de los versos» goratzen zion Lizardiri, eta: «Nuestro poeta vasco es clásico hasta los tuétanos (...) Nada tiene de horaciano, como alguno apuntó, y sí mucho de Sófocles y Teócrito» (*Euzkadi*, 1932). Ikus Kortazar halaber in *JAKIN* 36, 1985, 88.

Orixeri gagozkiola, *Mireio*-ren edo *Euskaldunak* poemaren hitzaurreak ikus daitezke (baina Orixeren lehenengo poesietan ere nabarmen asko dago). *Euskal-Literaturaren atze edo edesti laburra*-n honela adierazten du: «Zer joera artu bear dugun, garbi aski oartu gara euskaldunek: ez goaz oker. Alare itz bi eratxikiko ditut, nongo literaturaren antzera ari bear dugun esateko (...). Aspaldiko errien literatura, baitipat Greziko artu bear ginuke ikasbidetako: *vos exemplaria graeca*... Erri aien biziera ta izkera gurearen antzeko baitziren, eta aiek beren literatura ederra sortu baitzuten» (*Euskal Esnalea*, 1927).

Horixe zen beste ideia inportante bat euskararen ohorerako: grekoarekin omen duen antza, franko berandu arte erreplikatu dena («Gerkerak ba-dau euskeraren antza, itz-eralkera ta joskeran beñik-bein», Onaindia, 1964). Euskal Herriaren eta Greziaren arteko antz hori, hizkuntzaren arlotik beste barruti batzutara ere zabaldu izan da: teatro herritarra eta bertsogintzara, adibidez (Lekuona, M., *Aozko Literatura*, 1978, 574, 599. Merezki du honek parentesi bat bertsogintzaz eta bertsolaritzari belaunaldi honek berak eman dion prestigioaz. Lehen kolpe batean kontraesankorra, edo gutxienez bitxia, eman bait dezake, hain zuzen kulturaren maila grekoa (gorena) lortu nahi zutenak, bertsogintzako kultura herritarren apologistak izatea une berean. Eta euskal poema nazionala bera, greko-latinoen erara bai, baina nolabait «bertsolaria» nahi izatea. Itzuliko gara geroxeago guzti honetara.

Diferentziak eta haserreak orduan ere baziren: garbi/mordoi-lo, zail/erraz, berri/betiko:

Nik uste, mordollozaleak, erdi-merdi-zaleak, eta aurrera-zaleak, guziok bizi gaitezkeela pakean. Zuk darakusazuna baño irizmen zabaltxeagoa bear, «solamente».

(...) Mallak elkarrekin lotuak bear dute, igotzeko malladirik osatuko ba-dute. Gure elertia beste errietakoa ez bezelako eraz azitzea nai zenuteke, ta oker zoazte ortan. Opilla ez da yaikitzen legamirik gabe.

(...) Gure baratzean mota guzietako landareak bear ditugu. Ez degu zapuztu-arazi bear ez bertsolari mordolloa, ez olerkari garbi-antzekoa, ez-eta ere berrizale biurria (Lizardi, 1932).

Baina badirudi greko-latinoen eredutasunak guztientzat balio zuela, poesia berri- nahiz betiko-zaleentzat.

Klasikoen ereduzko bide altu hori ahaztuxea geneukanean, orain Krutwig hasi zaigu aldarrika, euskara duinago bat grekoaren bidetik eskatuz klase garaiantzat. Bestetik, ordea, ondo ala gaizki, baina egin egiten den euskara kultoaren aurkakoak ez dira falta, «herri-euskara»ren izenean. Ikusia dago, euskara kultoaren arazoak ezin duela problemarik ez izan.

Beste modu batean, baina ez bedi pentsa, Jesuiten Eskolak problema hori oso gogoan ez zeukanik. Beren modura, noski, baina «kultistak» ziren, eta ez nolana hikoak. Horregatixe zeuden, ez bestegatik, beren euskara «ez-popular» hura lantzen enpeinatuak; bazekitelako, ez zutela herri xumearentzat egiten beren lana. «Danteren poema ederra erriak irakurtzen dau? Bai zera! Goetheren lanak edonork irakurri ete dagikez? Ezin ba... Erderaz *minorías selectas*. Orren gurtzalle nozu» (Lauaxeta, *Euzkadi*, 1933). «Irakurgaitz omen da nere euskera: ez aaztu gero, irakurle ikasi ta ikasi-naientzat ari naizena» (Zaitegi, *Me-non*, 1975).

Orixek, egia esateko, ez zion (teorian) inola oneritziko, jende xehearentzat eta jaunarentzat euskara desberdinegiak egiteari, baina onartzen zizun diferentzien beharra (adibidez, V.V., *Omenaldi*, 1965, 58). Eskolatuentzat «garbiagoa» nahi zizun. Praxian, halere, bazekien beste edozeinek adinatsu diferentziak markatzen, hortik ematen bazion.

Edonola ere, barnenetik, euskara kultur hizkuntza bezala trebatzeko amorrazioak eragiten ziola Eskola hari, ez da dudarik («Euskerari ele landuen artean toki txukun bat yadestea: orra guretzat egundoko ertilanik ederrena», Lizardi), eta iraun ere hartan iraun zuen azkenerarte. «Gizon ikasiak euskerarenganatu nai ditugu, — idazten du Zaitegik. Ortarako oraindik landu-gabe

zeuden gure alorretan ildo berriak urratzen asiak gera (...) Euskaldun ikasiak euskerarenganatu, guziok opa dugun Ikastetxe Nagusirako gure euskera egokitu ta gaitu nai dugu» (*Euzko Gogo*a, 1954). Eta are garbiago:

— [*Galdera*] Erriak ulertu ezin dezaken euskera zertarako lantzen ari gera?

— [*Zaitegik*] Etorkizunerako lanean ari gerala derizkiot. Euskal-erria burutik sendatu bearrean gaude, ez oñetatik. Yakin-gizon, lege-gizon ta aundikiek onda digute euskera. Aundiki ta gizon ikasi asko dituzketzu egun euskera ikasi irrikaz. Ez ordea kondairan barrena, ta orain gutxi ere. Odol garbitasunaren ardura aundia zuten gure aintzinako aundiki ta lege-gizonek, etzuten ordea onelako ajolarik azaldu euskeraren garbitasun ta iraupenerako. Aurkako asko sortu zitzaizkion Lizardiri (g.b.) bere aldian, onda-bidetik abia zela esanez... Orduko olerki uler-ezinezko aiek, nork, ikasietan bederen, ez ditu egun aisa ulertzen eta atseginez miatzatzen? Lege-gizonei, gizon ikasiei, aundikiei, lan-sail guzietariko teknikoei euskera mamitua eman bear diegu, gero bakoitzak bere sailean landu dezan eta zernaitarako gai egin. «Cura cerebrum»: auxen zan Jon Huarte sendagile-philosophilariaren leloa senda-gaietan, «senda lenik burua» (*Jakin*, 1956).

Euskararen prestigioan pentsatzen zuen belaunaldi honek. Beraz, poesia moderno, landu batean, epos nazional handian, Ikastetxe Nagusian; edozer gauza euskara garbian adieraz litekeela erakustean; gauzak latinean bertan baino trinkoago eta laburrago esatean. Beti eredu greko-latinoak buruan zituztela.

Zaitegik, *Platon' eneko atarian* (1962) paratu zuelarik, era honetan agertzen zigun bere asmoa:

Iakin-galea sortarazi nai izango nuke gure artean, euskeraz ikas-naia alegia... Betiko kaikukeriak esaten ari izango bagina, naiago lukete askok eta askok... Euskal Ikastetxe Nagusia sortuko da noizbait.

Nork lekuskean gure poza. Nolakoa ta zein zoragarria liteken... Euskal Ikastetxe Nagusia etor liteke, baldin, Iaungoikoa lagun, egingo bagenu euskaldunok egin genezakeena. Ezin etor daite, ordea, ekinaren ekinez baizik. Zer egingo dugu euskera ikastetxetan sar dedin? Ikastetxe Nagusiko gaia erabili nai nuke, gure euskera sendo ta zindo, azkar eta bizkor egin ledin.

Behin eta berriro itauntzen dio Zaitegik bere buruari: «Norentzat ari ote naiz idazten?» (*Oturuntza*), «norentzat ari ote naiz lanean?» (*Protagora*), «norentzat ari ote naiz Platonen elkarrizketa auek euskeratzen?» (*Menon*). Erantzuna beti berdintsua da:

ikasientzako, Unibertsitaterako. Baina «eztaukagu Ikatola Nagusirik, guk opa izan bezalakorik, beinik-bein. Beraz, Ikastola Nagusiaren ordezko liburuak egin bear ditugu nai ta nai ez... Ikasi nai duten euskal-ikasleontzat ari naiz lanean, beingoan esateko» (*Protagora*).

Euskara trebe, arteza kulturaren, literatura garaian, Unibertsitatean, jende ikasien ahotan: horra Eskola honen ametsa, klasiko greko-latinoen bidetik beti.

Bertsolaritzaren ohore berriaz

Esaten da, eta zuzen esaten da, abertzaletasunak (aranismoak), bere garbizalekeriaz, bertsolaritza erdeinatu egin zuela. «(...) El bersolarismo no sólo comienza a carecer del aplauso del sector culto, sino que comienza a ser menospreciado. — Ya apenas se llama a los bersolaris a las fiestas euskaras, ya no se les abren los teatros —a no ser en San Sebastián en las fiestas de Santo Tomás—, ya no hay quien haga reseñas de sus sesiones, como lo hicieron Manterola y Otaegui con aquella impresión de admiración y asombro» (Zavala, A., *Bosquejo de historia del bersolarismo*, 1964).

Aitortzen da, bestalde, gerra aurreko belaunaldi horixe bera izan dela (Aitzol, Makazaga Mendiburu, etab.), sekula baino gehiago estimatu eta prestigiatu duena bertsolaritza, Lekuona berezi-bereziki, eta Lekuonaren eraginez beste anitz. Lauaxeta ahozko literaturaren bilketaz biziki interesaturik agertuko zaigu (*Euzkadi*, 1932); Aitzolek biraketa sakon bat jasango du bere planteamenduetan (ik. L. Otegi, oso ongi).

Bi muturron artean agian ez dago kontraesanik. Agian dagoena, prozesu bat da, eta bertsolaritza «berria» deritzoguna, Amurizarekin baino askoz lehenago (edo Amurizarekin fruitu heldua eman baino lehenago), gerra aurre hartan sortu zela. Neke askorekin sortu ere.

Izan ere, bertsolaritzaren «deskubrimendu»aren edo prestigioaren arazo horrek, hurbildik begiratzen zaionean, ez dirudi hain sinplea: Lekuonak hitz egin zuen eta argia egin zen!...

Argia, dirudienez, poliki-poliki egin zen, bururik argienetan bertan ere. Xehetasun gehiagotan sartu gabe oraingoz (prozesua

xehekiago aztertu beharko nuke, urtez-urte), ikus genezake, 1918ko Lekuonaren hitzaldian («Métrica vasca»), bertsolaritzaren interesa ia-ia prosodikoa bakarrik dela oraindik. «La deseñada poesía de los *koplaris* o *bertsolaris*, tan injustamente despreciada de muchos de nuestros cultos», esango da, baina besterik ez. «Deskubrimendu» handirik ez.

Bitartean Azkuek, J.K. Gerrak, Aita Donostik, Barandiaranek, etab., kultura herritarraren aberastasun- eta edertasun- altxorak agerian jartzen jarraituko dute, bakoitzak bere arloan; Lekuonak bertsolaritzaren azterketan eta gogoetan jarraitu du. Guztion ikerketa paralelo askoren eta gogoeta askoren ondoren (mentalitateak aldatzen ari dira, «deskubrimendu»ak inposatzen ari dira, literatura zaharrean, etnologian, folkloean, musikan...), hamabi urte handi geroago, Lekuonak azkenean poesia herritarraren bere errebindikapena kaleratzen du, maisuzko obra paragabea, *La poesía popular vasca*, 1930, Bergarako Kongresuan.

Baina hemen ere, oraindik, bertsolaritzaren estimazio inkondizional batetik urrun samar geratzen gara. Bertsolaritzaren defentsa garbia da, ezin garbiagoa; bertsolaritza bera, halere, dagoen horretan, defektoz kargatuta ikusten da oro har («Como entre harapos puede encuadrarse una bella carta. La belleza sustancial de la poesía vasca no se pierde porque aparezca ataviada con léxico erdérico, aunque, eso sí, mejor encuadrada estaría dentro de un léxico puro y castizo», etab.). Bai bait dirudi, bertsolaritzaren beraren apologia baino gehiago, hango teknika harriarrien eta haren posibilitateen panegirikoa dela. Folklore-zaleek, hizkuntzalariak, etnologoek, «herriaren jeinua»ren obrak ikertzen dituzte, Lekuonak poesian ageri den jeinu herritarra aurkitzen du. Baina funtsean kasik folklorea ikertzen den modura hartzen da: fenomeno herritar baliotsu bezala soilki, behar bada baliotsu ere baino kuriosoago, bitxiago, bere kanon eta modu propioekin (poesiaren kanon klasikoekin ez bait du zerikusirik). Saio hau ere oraindik ez dela jomugara heldu (Lekuona bera geroxeago helduko den helmugara, alegia), iruditzen zaio gaurko irakurleari.

Halere, saio honek «iraultza» bat eragin zuen bertsolaritzaren balorapenetan (badakigu, Lekuonaren 35eko obra, mentalitate jadanik aldatu baten erdian agertu zela, garaile, Ibar-en *Genio y Lengua* bezala). Niretzat, saio horretan lau puntu mugarrizko dago (azkeneko hirurak saioan bertan guztiz bigarrendiarrak), bertsolaritzari buruzko gogoetari eta, gero, haren estimazioari

bortizki eragin diotenak, birbaliapenari atea irekiz 1930 inguru-ko urteotan:

1. Bertsolaritzaren teknika aberatsa erakustea,
2. teknika eta modu horiek poesia kulturako posibilitate bezala aintzakotzat hartzea (nahiz oso ahapetik izan: «terminaría haciendo un doble llamamiento: primero, a nuestros noveles poetas...»),
3. *de facto* bertsolaritzaren eta poesia kultoaren, prestigiatuaren artean erlazioaren batzu sujeritzea («la brusquedad de las transiciones de la poesía hebrea», «no de diferente modo que otrora lo hiciera el poeta *Virgilio*», etab.), horiek ere oso pasadizoko ohartxoak izan arren,
4. bertsolaritza landuago eta kultoago baten posibilitatea seinatzea («la prueba la tenemos en los hermanos Enbeita y en los bertsolaris de allende el Bidasoa»).

Handik hara, hurrengo urteotan, bertsolaritza «noble» batean pentsatzea posible bihurtu da, eta denbora gutxian euskal bertsolaritza arloteari ahaidetik ilustreenak aurkituko zaizkio: ez bakarrik Erdi Aroko dama noble inprobisatzaileak eta Proventzako trobadoreak, baina Erromako Menalka eta Dameta (Virgilio bera, alegia), Greziako rapsodak, Testamentu Zaharreko profetak, David erregea eta Ama Birjina bera (*Magnificat* kantikaren bertsolari!). Ikus orain 1935eko *Literatura oral euskérica*-ren tonu segurua, aldera lehenagoko bi artikulu aipatuekin (1918, 1930), eta begien bistakoa da eboluzioa.

Prestutasunaren bidean, handik aurrera, greko-latinoen eredutasunak bere papera jokatu du bertsolaritzaren prestigioatzeko ere: poesia greko-latinoetan bezala, bertsoa oinetan neurtzen da, ez silabatan, etab., edo: «el bertsolari vasco coincide con el preceptista griego», «Homero trabajó su obra sobre materiales y temas populares de estilo oral», etab. (Lekuona). Urrats bat gehiago eta Homero bera bertsolari bat izan daiteke (S. Onaindia, *Gure Bertsolariak*, 1964, 29).

Gerra aurreko belaunaldiak ez zuen deskubritu bakarrik egin bertsolaritza, baina testuinguru berri batean ulertu ere, eta testuinguru berri batera eraman. Bidezkoa zen, orduan, 1935ean bertsolariak sagardotegi tradizionaletatik Kursaal dotorerera eramatea, festa baten luzimendura. Eta bidezkoa zen irabazle Basarri ateratzea: kronistak komentatzen zuenez, «sus maneras [Basarrirenak] contrastan evidentemente con las de los bertsola:

viejos. Porque tiene depuración, gusto exquisito, cultura» (*Euzkadi*, 25. 1. 1935). Burutu da transfigurazioa.

(Bertsolaritzaren testuinguru —zentzu— aldaketa honen babilioaz, edo arriskuez, neure mesfidatxoa geratzen zait).

Ongi. Zer gehiago? Honez gero euskal poesia kultoak bertsolaritzan lotsarik batere gabe oin har dezake. Oinarri noblea da. Herri-jeinuaren iturri agortezina. Egin liteke poema nazional bat «euskotar azal ta mami». Lizardiren gogoak sentidu osoa har dezake:

Zertarako erri-ertiarekiko batzarre bat?... Ea esan orren elburua. Onâ. Gaurko erti landuagoa, naasiagoa, guzitikagoa, odol zaarrez bizkortzea, asabaen etxeko ats beroaz kutsatzea. Erti-zuaitz berria antzin-ezeaz bazkatzea; leengo errotiko muskillez bear baitu erri bakoitzak bere ertia berritu, naiz iñongo txertorik ere edergarritzat artu (*Itz-lauz*, 1972, 117).

«Erri-bertsua egin dut ortaz», esan zezakeen Orixek poemaren hitzaurrean.

Aro baten ardatza bezala

Aro indartsu eta konplexu bat. «Dena prestigioagatik egiten zuten!» batekin, edozein sinplista kapaz da orain aro gutzia likidatzeko, denak iluso hutsak izan balira bezala. Besteak, gauzak hain simple ez direla, are nahasiegiak direla, ikusirik, «populismo hutsa!» esanez gauza bera egiten dizu.

Zalantza gabe, herri-kultura eta elite-kultura nolabait bateratzea ez da lan erraza izango. Baina gutxienez amets hori izan zuten, abertzale eta euskaltzale hain zuzen herri bat maite zutelako izan zirenok. Ez zuten mespretxatu. Altxatu egin nahi izan zuten herria.

Orain, berriro, asmoa bera okerra iruditzen zaio norbaiti. «El aranismo pues, epaitzen du gogor Krutwig-ek, en su mayor parte es una teoría pseudolingüística acerca del vasco, por parte de quienes ni lo hablaban ni conocían, y como base científica tan sólo tenían afirmaciones gratuitas del profeta. Pero estaba [*Altu-be*: aipatu ez dudán eta aipatu behar izango nuen beste bat] en una falta de realidad, la alabanza en exceso a la lengua hablada frente al *euzkera* o *jelunce*, como si en el caso de este se hubiera

tratado de una lengua escrita, o lengua literaria (...) Dejando, pues, de lado, lo que fue únicamente un pasatiempo jocoso de un grupo de ignorantes bilbainos, tendríamos que considerar la existencia de diferentes tipos de euskara popular y casi-literarios. Es igualmente falso estar basándose excesivamente en el lenguaje popular, que no lo emplean ni los escritores folkloristas. Quizá la excepción, —y aun aquí hay que andar con pies de plomo—, sean los únicos que escriben en vizcaino popular, algún bertsolari, pero toda esta infra-literatura no tiene ningún valor para la literatura, ni la vida o muerte de la lengua vasca» (*La Nueva Vasconia*, 1979, XXXIV). Eta guzti honen egiazko arrazoia: «Como en todas partes del mundo, y ahora, la cultura la han creado siempre élites creadoras. Euskalherria por haber sido incapaz de haber desarrollado esa élite, tampoco desarrolló, en consecuencia, las culturas que dichas élites, y solamente ellas, podrían haber desarrollado. La perduración por lo tanto de una *cultura popular*, no es algo positivo, sino un hecho muy negativo. Puesto que entre los pueblos que tienen la suerte de tener una élite creadora, cuando existe una cultura superior, la cultura popular que es la base, resulta fructificada y elevada de tal forma, que ya nadie se preocupa de lo que fue la base inferior, que ha sido absorbida por la cultura superior, por la Hochkultur creada por la élite creadora. La persistencia excesiva de una cultura popular es con ello, un signo de SUBDESARROLLO MENTAL. — Quitarse del cerebro todas estas telarañas, debiera servir para crear algo más elevado que chascarrillos de aldeano y VERSOLARIKERIAS. Esta neblina chusmacera que invade, lo hace igualmente en la lengua vasca, que debiera ser el símbolo de la nación vasca. Sin una lengua cultural, producto de las élites cradoras, no hay una nación, ni la posibilidad de crear una auténtica cultura» (Ib., LVIII).

Euskaraz beste batean: «Hortakotz herri kulturari buruz, gutartean gerthatzen den bezala, gehiegi mintzaten bada, eta hura gorestenezi eta proskynetzen bada, tontoak eta subdesarroila-tuak izateaz harro izaitea da... Angloek beren Shakespeare, Walter Scott, Shelley eta abar ditute, espñoiek beren Cervantes, Calderon, Lope de Vega, eta abar, tudeskoek beren Goethe, Novalis, Schiller, Herder... Soilik hunelako geniuen antzeko personak ez dituzten herriek *herriko kultura* goraihatzen eta gorai-phatzenegi dute, hau gerthatzen da ezen herri batek bere ama-hizkuntzaren bidez irazle genialak bilhakaraztekoz inkapablea izan den guztietan, bai orduan BERTSOLARIAK goraihatzen dira! Eta hau jakin behar dugu!! Eta soilik kretino batek herri-

-kultura, kat'exokhen egiazko goikulturarekin erkatuko duke» (in: Ithurry, *Grammaire Basque*, 1979, XXV-XXVI).

Komentariorik ez du behar. Grekozale hauek beren artean konparatuz gero —sua eta ura konparatzea da—, antzak eta diferentziak txokagarriak dira. Dena den, aldeak alde, Jesuiten Eskolak badu oraino jarraitunik: grekoa da euskara kultoa lantzeko bidea.

Edozeinek pentsa lezake, ordea, objekzio gisa, kontraesan bat dagoela, nahi omen den helburuaren eta hartaratzeko nahi den moduaren artean: euskara modernotu egin nahi bait da, baina nola eta, antigoalera itzuliz... Nola aurreratu atzerantz joanez?

Objekzio honek suposatzen du, klasiko greko-latinoak izango direla, izan, oso klasiko bikainak, baina «moderno» ez direla. Eredu miresgarri, baina pasatuak direla. Ordea, horixe ez ligukete onartuko berek. Sinestuta bait zeuden, klasiko greko-latinoak, atzoko nahiz biharko zein betikoak zirela. «Oraingoan eta emengoan zurkaizturik, gurea sendotu ta zindotu bear omen dugu (...) Alabaina, oraingoaren eta emengoaren erroak Elade-n barneraturik ageri zaizkigu, nere ustez (...). Elade ezagutuz, euskal-gogoa areago ezagutuko dugu» (*Platon'eneko atarian*). «Guk egungo egunean Europa-n arkitzen dugun gizagiari ori aspaldidaniko Elade-k, Erroma-k eta kristautasunak sortuak ditugu. Orrez gero, Sartzaldeko Europa-n Platon-eta etxeko eta oraingo gertatzen dira beti» (*Oturuntza*). Kontraesana, guretzat egon daiteke, haientzat ez zegoen.

Hau izan zen Eskola honen izpiritua: euskaltasuna, kristautasuna eta humanitate klasikoak bat-bat egiten zituen.

25 urte da Orixe hil zela, eta laster, jaio zela 100 urtegarrena egingo digu. Arana Goirik orduantsu ekiten zion bere lanari. Mende bat. Aukera on bat apika, errepassoa emateko mende bat hizkuntz borrokari.

Borroka luze bat izan da, gora eta behera gozo-min askorekin. Bere luzean begiratuta, Pizkundera, gerra, gerraosteko berrastapenak, poesia kultoa eta bertsoa, herri-kultura eta euskara kultoa, hainbat adar eta lore ageri zaigu, hainbat lan eta pena, ekinaldi eta frakaso, lorpen, Lizardi, Lauaxeta, Aitzol, itzulpenak, literatur kreaioa, ikastoletarako testugintza, *Euzko Gogoa*, Eskola honen elkar-laneko emaitza nagusia... Eta aroaren ardatza bezala iruditzen zaigu Orixeren inguruan aipaturiko lagunartea, diferentziei koherentzia ematen, urruntasunak biltzen, horizon-

teak zabaltzen, «euskal baratza geroago eta zabalagoa» eginez, geure denbora hauxe bera askoz jarraitzaileago bezala agerteraziz, uste dugun berri eta ezeren asmatzaile edo iraultzaile baino.

Trazo handitan deskribatu dudan denbora eta jendea, ez zen hain simple eta bateratua: gutxiagotasun-konplexu bat, epos nazionala, klasikoen harridura. Bereizkuntza xehe asko egin behar-ko litzateke urteen eta jendeen artean. Ezin bazter genitzake Orixeren diferentziak poesiaren kontzeptuan Lauaxeta edo Lizardirekin, hasieratik bertatik, edo geroago Aitzolenak, esate baterako. Aro aberatsa izan bait zen, aberatsik izan badugu. Olerti-Jaiak ospatzen zituen, baina bertsoaritzaren bikaintasuna berak deskubritu zuen. Poema nazionalaren antsia zuen, baina ez zuen lan apalagoen, beharrezkoagoen kontzientzia galdu: «sabed que la clave maestra de todo nuestro renacimiento es la escuela primaria (...) Hoy por hoy tiene infinitamente más importancia la composición de un silabario que la de un poema heróico» (L. de Eleizalde). Oinarrizko Heziketa Orokorra euskaraz antolatzen ahalegindu zen, beraz. Herri xumearen mintzaira txikikerietaraino maite zuen. «Orixekerietaraino». Baina Platon itzultzen zuen eta *Aitorkizunak*, euskara prestigiatzeko. Bai bait zekien:

(...) El ejemplo de las clases de primera fila, débanla al nacimiento, a la fortuna o a la cultura intelectual, es siempre eficaz en el pueblo. El medio infalible de matar un idioma consiste en hacerlo descender, en el concepto del pueblo que lo habla, de signo principal de la nacionalidad —como realmente es— a signo de inferioridad social (...). Mientras en las familias distinguidas el Euzkera siga siendo la lengua que se habla a los niños hasta los diez años y a las muchachas de servicio, es inútil que pensemos en su restauración y cultura; porque este idioma seguirá siendo cada vez más, en el sentir de nuestras clases populares, un signo de inferioridad social (L. de Eleizalde, *Cuatro Conferencias*, 1919).

Gero eta nabarmenago, tinkoago, gure sustraiak han aurkitzen ditugu.

Orain, egutegiak halaxe nahita, omenaldiak eta azterketak eta berrargitarapenak abiatzera omen doaz, gerraurreko jendearenak (Aitzol, Lauaxeta, etab.), ongi mereziak bait dituzte. Ez ziren, ordea, fenomeno isolatuak izan. Elkar eginez, aro bat egin zuten. Eta gu geu egin gaituzte. Belaunaldi guzti horrentzat, aldiz, Andimak aitortzen zuenez, «Orixe izan zen gure jainko tipia» (*Euzko Gogoia*, 1950).

J.A.